

انجمن علمی فقه‌بزرای تطبیقی ایران

فصلنامه فقه‌بزرای تطبیقی

Volume 4, Issue 1, 2024

The Right to Health in the Life of Imam Ali (A.S) with an Emphasis on Preventive Criminal Policy

Seyed Reza Mousavi¹, Jamal Beigi*², Babak Pourghahramani³

1. Ph.D Student, Department of Criminal Law & Criminology, Maragheh Branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran.

2. Associate Professor, Department of Criminal Law & Criminology, Maragheh Branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran. (Corresponding Author)

3. Associate Professor, Department of Criminal Law & Criminology, Maragheh Branch, Islamic Azad University, Maragheh, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 163-180

Corresponding Author's Info

ORCID: 0000-0002-2379-2309

TELL: +989143210827

Email: jamalbeigi@iau-maragheh.ac.ir

Article history:

Received: 02 Sep 2023

Revised: 30 Sep 2023

Accepted: 04 Dec 2023

Published online: 20 Mar 2024

Keywords:

Right to Health, Alevi Way of Life, Human Dignity, Preventive Criminal Policy.

ABSTRACT

The right to health, one of the most important components of human dignity as one of the basic human rights, is also emphasized in the biography of Imam Ali (A.S). Examining the Alavi way of life in sources such as Nahj al-Balaghe and Gharral al-Hakem indicates that Imam Ali (a.s.) has important references in providing, maintaining and promoting human physical and mental health. Therefore, based on this tradition and practice, the prevention of health crimes, as a value-oriented process, is actually one of the tools that statesmen can pay attention to in order to create justice and balance in the health society, in order to address the subject of the article. An attempt has been made to explain the various aspects of the subject by using the descriptive-analytical method. Finally, the findings of the research indicate that in the life of Imam (A.S.) all the ways that lead to damage to human health are declared illegitimate and the necessary, explicit and strict order is issued to avoid them and in this way not only Prevention is not enough, but everything that causes the physical and mental health of a person is seen in the commandments.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2024 The Authors.

How to Cite This Article Mousavi, SR; Beigi, J & Pourghahramani, B (2024). "The Right to Health in the Life of Imam Ali (A.S) with an Emphasis on Preventive Criminal Policy". *Journal of Comparative Criminal Jurisprudence*, 4(1): 163-180.

مقدمه

حق سلامت یک مفهوم صرفاً انتزاعی نبوده، بلکه برای استیفای سایر حقوق متصوره بشر ضروری و حیاتی قلمداد می‌شود، لذا با زندگی روزمره بشر ارتباط تنگاتنگ دارد. این حق به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر با جملگی جوانب و ابعاد آن مورد توجه اسلام و آموزه‌های دینی آن نیز بوده است. امام علی (ع) در مقام اندیشمندی مصلح و نیز به‌عنوان خلیفه مسلمین به تبیین این مفهوم در مسائل حوزه حقوق پزشکی پرداخته‌اند. در اندیشه امام (ع) برای رهایی انسان‌ها از انحراف‌ها و گمراهی‌ها، انبیای الهی با ارائه آموزه‌های دینی به مدد بشر برخاسته و او را به وادی رستگاری رهنمون کرده‌اند. در این میان آموزه‌های دینی اموری الهی هستند که اگر به‌طور صحیح تجلی یابند، سبب زدودن انواع ناهنجاری‌ها و انحراف‌ها از پیکره جامعه خواهند شد (رشاد، ۱۳۸۰: ۳۰۰).

از این رو با توجه به اهمیت این موضوع در سیره علوی، یکی از راه‌های پیشگیری از بیماری‌های جسم و روان، «انتشار و تبلیغ تعلیمات و آموزه‌های علوی» معرفی شده است؛ از سوی دیگر پیشگیری از بیماری‌ها وقتی ثمربخش خواهد بود که با کوشش و عمل آموزش‌گیرنده همراه باشد. مذاقه در سیره علوی با توجه به بهره‌مندی آن از مبانی استوار دینی و اعتقادی اسلام و قرارگیری امام معصوم در صدر آن، حاکی از آن است که امیرالمؤمنین (ع) توجه ویژه‌ای به ابعاد مختلف سلامت اعم از جسمی و روحی داشته و اقدامات ارائه‌شده از سوی ایشان در اصلاح جامعه، از جامعیت بی‌بدیلی برخوردار است. امام (ع) در این خصوص می‌فرماید: «العوافی اذا دامت جِهَلَتْ وَاذا فِقِدَتْ عُرْفَتْ» تندرستی وقتی پایدار باشد، قدرش معلوم نیست و چون از دست رود، ارزشش شناخته می‌شود.

سیره امام علی (ع) در راستای عمل به مفاد آیه شریفه: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (الاسراء/۷۰)، به دنبال حفظ کرامت انسانی به‌ویژه حق سلامت وی بوده و در مورد اهمیت و ارزش موضوع پژوهش، همین بس که سیاست علوی در زمینه حق سلامت است که دایره الزام و دایره فراغ را برای پیروان خود مشخص می‌کند و بی‌جهت و بی‌مورد درجهت محدود کردن منطقه فراغ و وسیع نمودن منطقه الزام

نیست، بدین‌ترتیب ملاحظه می‌شود قرن‌ها قبل از آنکه حق سلامت به شیوه علمی توسط دانشمندان علم حقوق پزشکی ارائه شود، این موضوع در سیره علوی، حتی به‌نحو جامع‌تری مورد تأکید و توجه قرار گرفته است.

هدف اصلی این پژوهش عبارت است از شناسایی زوایای پنهان جایگاه حق سلامت در سیره کرامت‌مدار امام علی (ع) با تأکید بر سیاست جنایی پیشگیرانه و هدف فرعی پژوهش عبارتند از: تبیین جایگاه حق سلامت در سیره تأمین اجتماعی علوی و تدوین «نقشه راه» با بهره‌گیری از حق سلامت در سیره امام علی (ع). سؤال اصلی این پژوهش عبارتست از: جلوه‌های حق سلامت در سیره کرامت‌مدار امام علی (ع) کدامند؟ سؤالات فرعی پژوهش نیز عبارتست از جلوه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه در سیره امام علی (ع) در قبال جرایم حوزه سلامت کدامند؟ و مختصات کلی ترسیم نقشه راه جهت تدوین الگوی اسلامی علوی حق سلامت براساس سیره امام علی (ع) چیست؟ فرضیه اصلی این پژوهش عبارتست از مهم‌ترین جلوه‌های حق سلامت در سیره امام علی (ع) که همانا توجه به کرامت ذاتی انسان و عدالت‌محوری و حقوق‌مداری است. فرضیه‌های فرعی پژوهش نیز عبارتست از: جلوه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه در قبال جرایم حوزه سلامت عبارت است از پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی و مختصات کلی ترسیم نقشه راه براساس سیره امام علی (ع) جهت تدوین الگوی اسلامی علوی حق سلامت، ارائه جهان‌بینی توحیدی با اهتمام ویژه در پیشگیری از بیماری‌ها و شیوه صحیح رفتار متقابل انسان‌هاست. همچنین درخصوص پیشینه پژوهش لازم به توضیح می‌باشد: ستایش‌پور و احمدی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «حق بر بهداشت از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل» معتقدند: با مذاقه در اسلام و آموزه‌های دینی حق بر سلامت یکی از حقوق بنیادین بشر با جملگی جوانب و ابعاد آن می‌باشد و خواهان تأسیس جامعه‌ای شایسته و مطلوب است و برای این کار نیز با تأمین نیازهای اساسی که ضامن سلامتی کامل افراد در سطح جامعه است، این هدف محقق می‌گردد. اسماعیلی، فانی و کرمخانی (۱۳۹۵)، با انجام تحقیق «ساختار مفهومی سلامت معنوی در منابع اسلامی (قرآن و نهج‌البلاغه)»

عافیت و تندرستی (دهخدا، ۱۳۷۸: ۱۲۰۹۰). از این روی وقتی سخن از حق سلامتی می‌شود، نباید آن را حق سالم‌بودن و ناتوان و پیرنشدن تعریف نمود. به واقع این حق در پیوندی ناگسستگی، با حق حیات و حق بهداشت و تأمین اجتماعی و حتی برخورداری از محیط سالم، حقوق بشر گره خورده و از این رو، این حق را می‌توان به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین قلمداد کرد که برای تحقق سایر حقوق ضرورت دارد (جاوید و نیاورانی، ۱۳۹۲: ۴۸).

۱-۲- مفهوم سیره

در کتب لغت، واژه «سیره» بر وزن فعله به کسر «فا» و سکون «عین»، از ماده «سیر» گرفته شده است. سیر به معنای حرکت و راه رفتن است. وزن «فعله» در زبان عربی بر نوع، کیفیت و هیأت عملی دلالت می‌کند. سیره در لغت به معنای راه، روش، سنت و رفتار نیز می‌باشد، این حالت خاص ممکن است امری غریزی یا اکتسابی، نیکو یا زشت باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۴۳۳) و در نهایت از تحلیل واژگانی سیره چنین به دست می‌آید که کلمه «سیره» دارای دو بخش معنایی است: یکی حرکت و جریان و دیگری سبک و نوع حرکت (مردانی، ۱۳۹۸: ۸۷) و در اصطلاح سیره در این پژوهش، مجموعه‌ای از تدابیر برگرفته از اندیشه و کردار امام علی (ع) در قول و فعل می‌باشد.

۱-۳- مفهوم سیاست جنایی

سیاست از جهت تعریف لغوی درک، تدبیر و اداره مسائل و امور جامعه است (لازرژی، ۱۳۹۰: ۵۲) که به‌تنهایی و یا به‌صورت ترکیب اضافی در معانی متعددی استعمال می‌گردد، مانند اداره‌نمودن کشور، رعیت‌داری، نگاه‌داشتن (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵۵۲)، تأدیب و مجازات (قیاسی، ۱۳۸۵: ۳۰) تعیین خط‌مشی (سیاست عمومی). مفهوم اصطلاحی سیاست جنایی از یک دیدگاه عبارت است از مجموع تدابیر و اقدامات پیشگیرانه و سرکوبگرانه‌ای که دولت و محاکم قضایی، مستقلاً و یا با مشارکت یکدیگر، جهت پیشگیری از جرم، مقابله با بزهکاری، اصلاح و یا سرکوب مجرم به‌کار می‌برند (جمالی، ۱۳۹۴: ۱۰) و از دیدگاه دیگر که توسط خانم دلماس مارتی تعریف شده است، به‌گونه‌ای است که تحولات توسعه

معتقدند اسلام سلامت معنوی را به گستره حیات انسان در دنیا و آخرت می‌داند و امام علی (ع) در نهج‌البلاغه در پیوستگی ابعاد مختلف سلامتی می‌فرماید: «شگفتا تندرستی تن تقوای دل است» و نیز آن حضرت (ع) در این باره می‌فرماید: «یکی از گرفتاری‌ها تنگ‌دستی است، سخت‌تر از آن فقدان تندرستی و سخت‌تر از آن بیماری دل و یکی از نعمت‌ها توانمندی مالی و برتر از آن تندرستی و بهتر از آن تقوای دل‌ها است» و همچنین در پژوهشی دیگر عبدی و کتابی‌رودی (۱۳۹۳)، با عنوان «جایگاه حق بر سلامت در اسلام و حقوق بین‌الملل» به این نتیجه رسیده‌اند: مذاقه در منابع اسلامی، از جمله آیات، روایات و کتب فقهی نشان می‌دهد که دین مبین اسلام نیز تأکیدات فراوانی بر لزوم حفظ و ارتقای سلامت افراد دارد و حق بر سلامت را با پایه‌ریزی مفهوم «حفظ‌الصحه»، «طب پیشگیری» و مفاهیمی از این قبیل به رسمیت شناخته است. برخلاف تحقیق‌های قبلی، در پژوهش حاضر مضاف بر تبیین بایسته‌های حق سلامت در سیره امام علی (ع) و بررسی تحقق سلامت از دو بعد جسم و روان و جایگاه حق سلامت در سیره تأمین اجتماعی امام علی (ع) به تبیین و تحلیل سیاست جنایی پیشگیرانه در سیره امام علی (ع) در مقابله با جرایم حوزه سلامت پرداخته و طرحی با چنین رویکردی می‌تواند در حوزه حق سلامت پرداخته شده است، مختصات کلی قرآتی از سیره علوی کرامت‌مدار را ترسیم نماید که بتوان آن را «نقشه راه» جهت تدوین «الگوی اسلامی علوی حق سلامت» به‌عنوان الگوی بومی دانست.

۱- مفاهیم

۱-۱- مفهوم حق سلامت

هرچند که مفهوم حق سلامتی در بین عموم مردم ممکن است با مراقبت‌های درمانی و بهداشتی همراه باشد، اما حق سلامت مفهوم گسترده‌ای فراتر از این مفهوم می‌تواند داشته باشد و ممکن است شامل سطح وسیعی از عوامل و ابعادی باشد که برای داشتن زندگی سالم، ما را کمک می‌نماید. سلامتی در معنای لغوی محدود به کارکرد عادی و بهینه یک ارگانیزم در حالتی فارغ از مریضی یا ناهنجاری اطلاق می‌شود، البته می‌توان گفت سلامتی، یعنی فقدان بیماری مستمر و

۲- بایسته‌های حق سلامت در سیره امام علی (ع)

طبق سیره امام علی (ع)، از جمله مهم‌ترین بایسته‌های حق سلامت عدالت‌محوری، حقوق‌مداری، کرامت‌مداری به‌شمار می‌آید که به تبیین آن به شرح آتی می‌پردازیم.

۲-۱- عدالت‌محوری

عدالت در سلامت در دیدگاه حضرت علی (ع) امری اجتماعی است و در تمامی ارکان جامعه، با مفاهیم حق، ضرورت، مساوات و برابری گره خورده است. در این دیدگاه، ریشه نابرابری‌ها، در برخورداری از سلامت به‌نحو غیرعادلانه گروهی در نظر گرفته می‌شود که گروهی دیگر را باوجود دارا بودن حقوق انسانی، از فرصت برخورداری از حق سلامت محروم کرده‌اند. عدالت در حکومت امام علی (ع)، یعنی حذف نابرابری در جامعه، جلوگیری از تبعیض (تمیمی آمدی، ۱۹۸۷: ۳۳۱)، بنابراین به‌گونه‌ای که در خطبه ۸۷ نهج‌البلاغه عدالت را زمینه‌ساز امنیت و عافیت بیان می‌دارند؛ در واقع یکی از ثمرات عدالت، عافیت اجتماعی و فردی است. از این‌رو خداوند متعال در آیه ۸ سوره مبارکه مائده برپایی و عمل به عدالت و احسان را مورد تأکید قرار داده و می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، برای خدا به داد برخیزید و به عدالت شهادت دهید، البته نباید دشمنی گروهی، شما را بر آن دارد که عدالت نورزید، به عدالت رفتار کنید که به تقوا نزدیک‌تر است و از خدا پروا کنید که خدا آگاه است به آنچه انجام می‌دهید.»

۲-۲- حقوق‌مداری

حقوق‌مداری بدین مفهوم می‌باشد که پایه و اساس مناسبات و روابط انسانی، بر حقوق‌شناسی و پایبندی به حقوق قرار گیرد و همه چیز تابع حقوق گردد. به هر روی، با عنایت به این‌که بهره‌مندی هر فرد از تمامی حقوق خویش، به‌ویژه حق سلامت، صرف نظر از ملاحظات نژادی، قومی، دینی، زبانی و ... حق مسلم اوست که به‌واسطه حقوق شهروندی حاصل می‌شود، به‌گونه‌ای که مکتب حقوق شهروندی امام علی (ع)، در قالب انصاف و عدالت اجتماعی تعریف شده است و با رعایت حقوق افراد، قوام و انسجام و استحکام می‌یابد. نکته حائز اهمیت در این زمینه، دستیابی و اجرای متعادل حقوق افراد فارغ از تمایز گروهی است که در این میان، یکی از حقوق بنیادین بشری، یعنی حق سلامت نه‌تنها معطوف بر

مفهوم مضیق تا مفهوم موسع آن را دربر می‌گیرد. از نظر ایشان سیاست جنایی عبارت است از: «مجموعه روش‌هایی که به‌وسیله آن بدنه اجتماع (هیأت اجتماع)، پاسخ خود را به پدیده مجرمانه سازماندهی می‌کند» (دلماش مارتی، ۱۳۹۵: ۶۹-۷۰). بنابراین پدیده جنایی از دل پدیده اجتماعی بیرون می‌آید و سیاست جنایی از درون سیاست عمومی (کوشا و قربانی، ۱۳۹۷: ۱۴۵).

۱-۴- مفهوم پیشگیری

پیشگیری به‌معنای جلوگیری و دفع آمده است و پیشگیری کردن یعنی مانع‌شدن (معین، ۱۳۷۷: ۹۳۳/۱) و همچنین در مفهوم متداول، به‌معنی پیش‌دستی کردن، پیشی‌گرفتن و جلوی چیزی، شناختن، آگاه‌کردن، خبر چیزی را دادن و هشدار دادن آمده است (عمید، ۱۳۸۶: ۳۵۷). دو جهت‌گیری عمده در پیشگیری از جرم قابل توجه است: ۱- مفهوم و استنباط موسع که عبارتست از هر اقدامی در زمینه مبارزه با بزهکاری، حتی پاسخ‌های کیفی (ضمانت اجراهای کیفی) و جبران خسارت از بزه‌دیدگان را پیشگیرانه محسوب می‌کند. در این تعریف، در واقع فقط به نتیجه توجه می‌شود، یعنی هر روش، صرف نظر از محتوی، خواه کیفی، خواه غیرکیفی که منجر به کاهش نرخ بزهکاری می‌شود (ابراهیمی، ۱۳۹۶: ۳۹)؛ ۲- مفهوم و استنباط محدود و مضیق که عبارتست از پیشگیری‌های معمول در جرم‌شناسی است که عمدتاً در دو گونه پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی - فنی مطالعه و به‌صورت موردی نسبت به یک جرم خاص و یا کلی، نسبت به بزهکاری به شکل ترکیبی اعمال می‌شود، بنابراین در این رویکرد شیوه‌های غیرقهرآمیز که حاکمیت جهت کنترل بزهکاری، از طریق حذف یا محدودسازی عوامل جرم‌زا و نیز از طریق مدیریت مناسب عوامل محیط فیزیکی و اجتماعی که فرصت‌های مناسب ارتکاب جرم را فراهم می‌کند، به‌کار می‌گیرد. در این رویکرد، فقط تدابیر قبل از ارتکاب جرم، مورد توجه است (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۴۸).

اخروی است. پرهیز از مصرف خبائث، تشویق به بهره‌گیری از طبیبات، توجه به اصل اعتدال در مصرف و بالاخره صدها رهنمود برای تأمین و ارتقای سلامت و دفع بیماری مطرح شده است (غفاری، ۱۳۹۳: ۹۸).

در دین مبین اسلام تأکید زیادی بر تغذیه صحیح به‌عنوان عامل مؤثر در سلامت جسم شده است. اهمیت این امر در اسلام در آیه ۳۱ سوره اعراف به درستی بیان شده است: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَاتَّقُوا إِنَّهُ لَيَحِيبُ الْمُسْرِفِينَ» تمام پزشکان پس از تحقیق مداوم و کسب تجربه‌های گوناگون اتفاق نظر دارند که محور سلامت بدن، اعتدال در خوردن غذا است. امام علی (ع) می‌فرماید: «دل‌ها را با زیاده‌روی در خوردن و آشامیدن نکشید، زیرا که قلب نیز مانند زراعتی که آب بسیار به آن برسد، می‌میرد» (مستغفری، ۱۳۸۱: ۶۲-۶۱).

۳-۱-۱-۱- غذاخوردن در سیره امام علی (ع)

بهترین زمان برای غذاخوردن، سه نوبت در روز، یعنی صبح، ظهر و شام است (جرجانی، ۱۳۸۰: ۱۰۱-۹۹). امام علی (ع) وقت شام را بعد از نماز عشاء می‌دانست و فرمود شام را ترک نکنید، زیرا ترک آن بدن را رنجور می‌کند (حرانی، بی‌تا: ۷۳) و امام (ع) درخصوص مدت غذاخوردن می‌فرماید: «به قدری آن را طول دهید تا از خوراک سیر شده و از آن بهره‌مند شوید» (حرانی، بی‌تا: ۱۰۸). در مورد آداب غذاخوردن که موجب سلامتی می‌گردد، امام علی (ع) می‌فرماید: «تا انسان گرسنه نشود، نباید غذا بخورد و زمانی که معده‌اش خالی شد و اشتها برای غذا پیدا کرد، شروع به غذا پیدا کرد، میل به غذاخوردن بکند. وقتی به خوردن اقدام کرد، قبل از سیر شدن دست از غذا بکشد. جایی برای آب و هوا بگذارد. اینچنین غذاخوردن را امام علی (ع) برای معده و بدن اصلح و برای عقل پاکیزه‌تر و برای جسم و تن سبک‌تر می‌دانستند» (حرانی، بی‌تا: ۱۰۹).

علاوه‌بر این‌ها امام علی (ع) خوردن کمی نمک در ابتدا و انتهای غذا را توصیه کرده‌اند، زیرا نمک میکروب‌های دهان را از بین برده و با تحریک غده‌های دهان و معده، هضم غذا را آسان‌تر می‌کند. گفتن بسم‌الله در ابتدا و الحمدالله در آخر غذا مستحب است (بسطام و بسطام، ۱۴۱۱: ۲۹). امام علی (ع) به کمیل فرمود: «خوراک خود را با هم سفره صرف کن و

حق سالم‌ماندن و دسترسی به بالاترین سطح بهداشت و سلامت جسمی و روانی است، بلکه ارتباط تنگاتنگی با دیگر حقوق بشری دارد، به‌گونه‌ای که امام علی (ع) می‌فرماید: «عافیت، گواراترین نعمت‌ها و جامه عافیت، بهترین جامه است» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۰: ۹۷۳ و ۱۶۵۲).

۳-۲- کرامت‌مداری

از دیدگاه امام علی (ع)، انسان از آن جهت محترم است و باید متعلق تکریم باشد که در مدار هستی، شأنی والا و جایگاهی رفیع دارد. به‌عبارت دیگر دلیل تکریم انسان در منطق امیرالمؤمنین (ع) کرامت ذاتی انسان در گردونه آفرینش است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۶). در سیره امیرالمؤمنان علی (ع) کسی که کرامت دارد، کاری را که سبب خواری‌اش گردد، انجام نمی‌دهد: «مَنْ كَرَمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يُهِنِّهَا بِالْمَعْصِيَةِ؛ هرکس نفسش برای او گرامی باشد، با معصیت کردن او را خوار نگرداند» (لیثی‌الواسطی، ۱۳۷۶: ۴۳۹). وقتی حریم کرامت آدمی بشکند و انسان موجودی خفیف شود، این آمادگی را می‌یابد که به هر پلیدی تن دهد، زیرا انسان حقیر از اعتلای روحی بازمی‌ماند. امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَرْجُ خَيْرَهُ» (لیثی‌الواسطی، ۱۳۷۶: ۴۶۵). بدین ترتیب از سیره امام (ع) استنباط می‌شود که جسم و روح انسان محترم بوده و نباید آن را آلوده یا نابود کرد.

۳- سیره علوی در تحقق حق سلامت

۳-۱-۱-۱- حق سلامت جسم در سیره امام علی (ع)

بررسی آموزه‌های علوی نشان می‌دهد که در سیره امام علی (ع) به‌جهت اشراف کامل آن حضرت (ع) در شناخت انسان و ابعاد آن، حق سلامت کلی انسان به‌عنوان یکی از حقوق بنیادین انسان مورد شناسایی قرار گرفته است که خارج از زمان و مکان کارآمد و اثربخش خواهد ماند.

امام علی (ع) می‌فرماید: «هرکس در آسایش و نعمت باشد، از بلا و گرفتاری بی‌خبر است» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۱۱۵/۷۸). در سیره علوی آداب غذاخوردن و آشامیدن به‌عنوان محور سلامت بدن تأکید شده است. بیشتر این توجهات ناظر بر ترغیب و تحریض انسان به اندیشه درباره غذا از جنبه‌های گوناگون و آثار مترتب بر آن در همه ابعاد اجتماعی، دنیوی و

باید گوشت و شیر بخورد، زیرا خدای عزوجل، قوت را در این دو قرار داده است» (ابن بابویه قمی، ۱۴۰۳: ۶۱۷).

۳-۱-۳-۲- غذاهای مفید

تغذیه سالم و صحیح، تغذیه‌ای است که از نظر ظاهری از هرگونه عوامل آلوده و بیماری‌زا به دور بوده و از نظر کیفی و عناصر معدنی انرژی‌زا نیز غنی باشد. غذا باید نیازهای بدن را به احتیاجات در شرایط مختلف رشد و سلامت و بیماری تأمین کند (اکران و گلی، ۱۳۹۶: ۱۷۳-۱۷۲).

غذاهای مفید را به سه دسته می‌توان تقسیم کرد: یک نوع از این غذاها مانند ماهی تازه، باعث تولید خون صاف و زلال در بدن می‌شود؛ نوع دوم غذاهایی که خون را گرم یا رنگ آن را لطیف می‌کنند، مانند پیاز و ترب؛ نوع سوم غذاهایی مانند پسته، انجیر و عسل هستند که خون را لطیف و بدن را لطیف‌تر می‌کنند. امام علی (ع) عسل را درمان هر دردی و شفای هر بیماری و جلادهنده قلب و کم‌کننده بلغم می‌دانست (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۰).

۳-۱-۳-۳- نوشیدنی‌های مضر

امام علی (ع) شراب‌خوردن را از زنا و سرقت بدتر دانسته است. از ایشان سؤال می‌شود آیا شراب‌خواری از زنا و سرقت بدتر است؟ ایشان می‌فرماید: «بله، زیرا شراب‌خوار هم زنا و دزدی می‌کند و هم آدم می‌کشد و هم نماز را ترک می‌کند.» امام علی (ع) می‌فرمود: «بر سر سفره‌ای که در آن شراب وجود دارد، ننشینید.» ایشان دائم خمر را به هنگام مرگ و دیدار با خداوند به شخص بت‌پرست تشبیه کرده‌اند. حجر بن عدی پرسید: «دائم خمر کیست؟ فرمود آن کسی که هر وقت شراب بیاید و در دسترس او باشد، بنوشد.» خوردن شراب از راه دیگری هم می‌تواند انسان را به کام مرگ بکشاند و آن بسته‌شدن رگ‌های قلب و بطن چپ و راست قلب در اثر زیادنوشیدن شراب است که جایی برای هوای داخل قلب نمی‌گذارد. در این صورت هوا بیرون می‌آید و این هوا همان جان آدمی است که اگر بیرون آید، انسان می‌میرد (جرجانی، ۱۳۸۰: ۱۹۱).

۳-۱-۳-۴- ورزش در سیره امام علی (ع)

ورزش یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در زندگی انسان است که از تخریب پیکره جسم و جان جلوگیری می‌کند و

بخل نوز، در صورت مهمان‌کردن مردم، خداوند به تو پاداش فراوان دهد. شستن دست‌ها در ابتدا و انتهای صرف غذا از دیگر آداب غذاخوردن در سیره امام (ع) است» (حرانی، بی‌تا: ۱۰۹-۱۰۸).

امام علی (ع) می‌فرمود: «به هنگام غذا بسیار به یاد خدا باشید و حرف نزنید، زیرا غذا از نعمات الهی و از ارزاق اوست. در این صورت شکر و سپاسش بر شما واجب است. پیش از زوال نعمت، وجودش را مغتنم شمارید که در غیر این صورت نعمت از دست رفته و علیه صاحبش گواهی خواهد داد که با او چه رفتاری داشته است» و فرمودند: «فرصت دهید تا غذای داغ، سرد و امکان خوردنش فراهم شود»، زیرا رسول خدا (ص) تا غذا سرد نمی‌شد، به آن دست نمی‌زد و ایشان خیر و برکت را در غذای سرد می‌دانستند (حرانی، بی‌تا: ۶۹).

۳-۱-۳-۲- آشامیدن آب در سیره امام علی (ع)

آب از عناصر اصلی است. وجود آب در تمام غذاهای تناول شده ضروری است. آب به بلع غذا کمک می‌کند و غذا را روان و رقیق می‌گرداند و آن را همراهی می‌کند تا به درون رگ‌ها برسد و تا موقع خارج‌شدن از بدن همراه آن است. امام علی (ع) نوشیدن آب را به حالت ایستاده و یا از قسمت شکسته ظرف نهی فرموده است و آن را محل تجمع میکروب‌ها دانسته است. امام (ع) می‌فرمود: «هرگاه رسول خدا (ص) آب می‌آشامید، این جمله را زمزمه می‌کرد: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَجْعَلْهُ أَجَاةً يَذْنُونَنَا وَجَعَلَهُ غَذَاءً فَرَاتًا يَنْعَمُ بِهِ؛ سپاس خدایی را به سبب گناهانمان برایمان تلخ قرار نداد، بلکه آن را به سبب نعمتش شیرین و گوارا قرار داد» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۴۵۹؛ کلینی، ۱۳۶۲: ۳۸۵).

۳-۱-۳-۳- ماهیت غذاها و آشامیدنی در سیره امام علی (ع)

۳-۱-۳-۱- غذاهای مضر

هر غذایی که ماهیت ترمانند دارد، جزء غذاهای کم‌خاصیت و مضر برای بدن به حساب می‌آید. امام علی (ع) از بین گوشت‌ها، خوردن گوشت هر حیوان نیش‌دار و پرنده چنگال‌دار را غیرمفید و مضر برای سلامتی می‌دانست. امام (ع) می‌فرمود: «سپرز (طحال) را نخورید، زیرا که آن از خون فاسد به وجود می‌آید» (حرانی، بی‌تا: ۱۰۷). همچنین امام علی (ع) حدیث معروف اربعماء می‌فرماید: «هرگاه شخص مسلمانی ضعیف شد،

تضمین می‌کند. خلأهای اخلاقی، عاطفی و معنوی را در فرد و اجتماعات استحکام می‌بخشد و پایگاه محکمی برای مشکلات و محرومیت‌های زندگی ایجاد می‌کند. باور قلبی و ایمان به خدا در جوهره دین اسلام، تأثیر خاصی روی فرد مؤمن دارد که حداقل موجب می‌شود که فرد احساس کند به منبع لایتناهی وصل است: «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» آن‌ها کسانی هستند که ایمان آورده و دل‌هایشان به یاد خدا آرامش می‌گیرد، آگاه باشید که تنها به یاد خدا دل‌ها آرامش پیدا می‌کند» (رعد/۲۸).

سلامتی از دیدگاه امام علی (ع) تقوا و خویشتن‌داری عمل مهم سلامت روان افراد است. ایشان می‌فرمایند: «وَأَرْحَضُوا بِهَا دُؤُوبَكُمْ وَ دَاوُوا بِهَا الْأَسْقَامَ وَ بَادِرُوا بِهَا الْحِمَامَ» بیماری‌های روان و جان خود را با تقوا درمان و خود را آماده سفر آخرت کنید» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۱). همچنین ایشان عفو و گذشت و پرهیز از کینه‌توزی از مردم را وسیله‌ای برای حفظ سلامت روان می‌داند و می‌فرماید: «مَتَى أَشْفَى غِيظِي إِذَا غَضِبْتُ؟ أَحِينُ أَعْجِزُ عَنِ الْإِنْتِقَامِ، فَيَقَالُ لِي لَوْ صَبَرْتُ؛ أَمْ حِينُ أَقْدِرُ عَلَيْهِ، فَيَقَالُ لِي لَوْ عَفَوْتُ؛ چُون خشم گیرم، کی آن را فرو نشانم؟ در آن زمان که قدرت انتقام ندارم که به من بگویند «اگر صبر کنی بهتر است» یا آنگاه که قدرت انتقام دارم که به من بگویند: «اگر عفو کنی خوب است»» (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۹۴).

۳-۲-۱- حق سلامتی به‌عنوان ارزش در سیره علوی

یکی از نخستین و بلکه از جمله اساسی‌ترین اصولی که امام علی (ع) بدان اهتمام داشته، بهداشت، سلامت، عافیت و رفاه فردی و اجتماعی است. در فرهنگ علوی از سلامت با عنوان ارزش دینی یاد شده و با تعبیرات زیبا و مختلفی این ارزش بیان شده است که از آن جمله می‌توان به نعمت قدر ناشناخته و از نظر دور مانده و نعمتی که بدون آن خیری در زندگی برای بشر نیست، اشاره نمود.

همان‌گونه که سلامت شرط لازم برای محافظت از زندگی است، به همان شکل نیز شرط لازم برای برپایی شریعت الهی روی زمین است و این مهم تنها در صورتی محقق می‌شود که آموزه‌های اسلامی میان مردمان جامعه نهادینه و اجرایی شود.

نقش به‌سزایی در سلامتی انسان دارد. امیرالمؤمنین (ع) در آموزه‌های خود به ورزش‌هایی همچون اسب‌سواری، شنا، شمشیربازی، نیزه‌زنی و کار پرداخته که نه تنها باعث قوی‌شدن بدن می‌گردد، بلکه قدرت و توان انسان را در مقابله با انواع بیماری‌ها افزایش می‌دهد. بهترین ورزش، کارکردن است. کارهای جسمانی بدن را قوی می‌کند. امام علی (ع) کارکردن را باعث تقویت بدن و تنبلی و کاهلی را موجب ضعف جسمانی می‌داند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۲۷/۶).

امام (ع) علاوه بر ورزش‌های حرکتی و بدنی به ورزش‌های فکری و اخلاقی نیز اشاره نموده است. «لِلْمُؤْمِنِ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ؛ فَسَاعَةٌ يَنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَ سَاعَةٌ يَرْمُ مَعَاشَهُ، وَ سَاعَةٌ يَخْلِي بَيْنَ نَفْسِهِ وَ بَيْنَ لَذَّتَيْهَا فِيمَا يَجِلُّ وَ يَجْمَلُ. وَ لَيْسَ لِلْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ شَاحِصًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ: مَرَمَّةٍ لِمَعَاشٍ، أَوْ خُطْوَةٍ فِي مَعَادٍ، أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مَحْرَمٍ؛ مؤمن باید شبانه‌روز خود را به سه قسم تقسیم کند، زمانی برای نیایش و عبادت پروردگار، و زمانی برای تأمین هزینه زندگی، و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌هایی که حلال و مایه زیبایی است. خردمند را نباید جز آنکه در پی سه چیز حرکت کند: کسب حلال برای تأمین زندگی، یا گام‌نهادن در راه آخرت، یا به‌دست‌آوردن لذت‌های حلال» (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۰).

۳-۲-۲- حق سلامت روان در سیره امام علی (ع)

سلامت روان، به‌عنوان یکی از ابعاد مهم سلامتی انسان، ارتباط هماهنگ و یکپارچه را بین قوای داخلی انسان و نوع تعامل وی با محیط بیرون از زندگی را فراهم می‌کند و با ویژگی‌های نظیر ثبات در زندگی، صلح، تناسب و هماهنگی، احساس ارتباط نزدیک با خویشتن، خدا، جامعه و محیط مشخص می‌شود و سلامت معنوی در اسلام نیز به‌ترتیب مبتنی بر اندیشه و عواطف سالم و رفتاری مبتنی بر عواطف و اندیشه سالم است (اسماعیلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۸). سلامتی روان از نوع ارتباط با خدا، انس و الفت با خالق و نیز هم‌زیستی توأم با صلح و آرامش، تعامل صحیح با مخلوقات خداوند و احساس رضایت و خشنودی و خود از طریق ارتباط با خداست. برخی از محققان اشاره می‌کنند اعتقاد دینی و پایبندی به دین اسلام به انسان آرامش می‌دهد، امنیت فرد را

يَكْرَهُ لِعَامَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَ اخَذَ كُلُّ عَمَلٍ يَغْمَلُ بِهِ فِي السِّرِّ وَ يَسْتَحْيِ مِنْهُ فِي الْعَلَانِيَةِ...؛ نعمت‌هایی که خدا به تو بخشیده، نیکو دار و نعمت‌هایی که در اختیار داری، تباه مکن و چنان باش که خدا آثار نعمت‌های خود را در تو آشکارا بنگرد» (نهج البلاغه، نامه ۶۹).

۳-۲-۲-۴- محاسبه نفس

محاسبه نفس ضمن تأمین سلامت روان فرد او را از عذاب وجدان رهایی بخشیده و در وی نگرش مثبت و امید ایجاد می‌کند و او می‌تواند مانع از ورود آسیب‌های وارده بر نفس خود بشود و به عبارت بهتر کنترل درست برای مهار نفس خود دارد، زیرا بازبینی روزانه، آنچه به زیان آمده و آنچه به عمل درآمده، مانع از غفلت و یا تعافل نسبت به خویش می‌شود و مصون‌ماندن از غفلت و تعافل، شرط باقی‌ماندن در راه راست، چنین محاسبه‌ای منجر به سلامت روان، توأم با آرامش خواهد شد. امام علی (ع) به هنگام تلاوت آیه ۳۷ سوره نور در مورد یادکنندگان خدا فرمودند: «أَنَّ نَامَةَ هَذِهِ الْأَعْمَالِ خُودَ رَا كُشُودَهُ وَ بَرَايَ حَسَابَرَسِي أَمَادَهُ أَنْ كَه هَمَهُ رَا جَبِرَانَ كُنُنْدُ» (جعفری، ۱۳۷۶: ۲۲۲/۶).

۳-۲-۲-۳- خویشتن‌داری

فرد خویشتن‌دار و با مناعت طبع که زود در برابر موفقیت‌ها و شکست‌ها لبریز نمی‌شود، پس از مدتی به آنچنان رضایتی از خودش و رفتارش دست می‌یابد که این رضایت‌مندی او را در مقابل آسیب‌هایی که معنویت او را تهدید می‌کند، مصون می‌دارد. امام علی (ع) در این رابطه می‌فرمایند: «بیماری‌های روان و جان خود را با تقوا درمان و خود را آماده سفر آخرت کنید» (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۱). کسی که در مواجهه با مشکلات و ناملایمی‌های زندگی، خویشتن‌دار است و روحیه خود را نمی‌بازد، می‌تواند با روح و روانی استوار و به دور از ذهن و روانی مغشوش، با مسائل و مشکلات روبه‌رو شود. امام (ع) برای معرفی یک الگوی کامل انسانیت از یکی از برادران دینی‌اش نام می‌برد و صفاتی پسندیده را از او نام می‌برد، از جمله این که می‌فرمایند: «او کسی را که عذری داشت سرزنش نمی‌کرد، تا آنکه عذر او را می‌شنید. از درد شکوه نمی‌کرد، مگر پس از تندرستی و بهبودی» (جعفری، ۱۳۷۶: ۷۸/۶).

الْكُذِبِ تَشْرِيفًا لِلصِّقْرِ، وَ السَّلَامَ أَمَانًا مِنَ الْمَخَافَةِ، وَ الْأَمَانَةَ [الْإِيمَانَةَ] نِظَامًا لِلْأَمَّةِ، وَ الطَّاعَةَ تَعْظِيمًا لِلْإِمَامَةِ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲). خدا «ایمان» را برای پاک‌سازی دل از شرک و «نماز» را برای پاک‌بودن از کبر و خودپسندی و «زکات» را عامل فزونی روزی و «روزه» را برای آزمودن اخلاص بندگان و «حج» را برای نزدیکی و همبستگی مسلمانان و «جهاد» را برای عزت اسلام و «امر به معروف» را برای اصلاح توده‌های ناآگاه و «تهی‌ازمنکر» را برای بازداشتن بی‌خردان از زشتی‌ها و «صله رحم» را برای فراوانی خویشاوندان و «قصاص» را برای پاسداری از خون‌ها و اجرای «حدود» را برای بزرگداشت محرمات الهی و ترک «می‌گساری» را برای سلامت عقل و دوری از «دزدی» را برای تحقق عفت و ترک «زنا» را برای سلامت نسل آدمی و ترک «لواط» را برای فزونی فرزندان و «گواهی‌دادن» را برای به‌دست‌آوردن حقوق انکارشده و ترک «دروغ» را برای حرمت‌نگه‌داشتن راستی و «سلام» کردن را برای امنیت از ترس‌ها و «امامت» را برای سازمان‌یافتن امور امت و «فرمان‌برداری از امام» را برای بزرگداشت مقام رهبری واجب کرد.

۳-۲-۲-۳- تذکر نعمات الهی

توجه به نعمات الهی موجبات امیدآفرینی را در انسان ایجاد می‌کند و مسیر را برای سلامت روان انسان هموار می‌نماید. با تذکر نعمات الهی انسان باید برای شکرگذاری، ارتباط نزدیکی با خداوند داشته باشد و این کار تنها با ستایش و عبادت خداوند میسر می‌شود. امام علی (ع) با تذکر نعمات الهی می‌فرمایند: «وَ بِاللَّهِ تَالَهُ لَوْ أَنْمَأْتِ قُلُوبُكُمْ أَنْمِيَانًا وَ سَأَلْتِ عِيُونُكُمْ مِنْ رَغْبَةِ إِلَيْهِ أَوْ رَهْبَةِ مِنْهُ دَمَا تُمْ عَمَّرْتُمْ فِي الدُّنْيَا مَا الدُّنْيَا بَاقِيَةٌ، مَا حَزَّتْ أَعْمَالُكُمْ عَنْكُمْ وَ لَوْ لَمْ تُتَّقُوا شَيْئًا مِنْ جُهِدِكُمْ أَنْعَمَةٌ عَلَيْكُمْ الْعِظَامَ وَ هَذَاهُ إِيَاكُمْ لِلْإِيمَانِ؛ به خدا سوگند، اگر دل‌های شما از ترس آب شود و از چشم‌هایتان با شدت شوق به خدا، یا ترس از او، خون جاری گردد و اگر تا پایان دنیا زنده باشید و تا آنجا که می‌توانید در اطاعت از فرمان حق بکوشید، در برابر نعمت‌های بزرگ پروردگار، به‌خصوص نعمت ایمان، ناچیز است» (نهج البلاغه، خطبه ۵۲) و نیز در نامه‌ای که به حارث همدانی می‌نویسد، اخلاق کارگزاران حکومتی را به وی تشریح نموده می‌فرمایند: «... اخَذَ كُلُّ عَمَلٍ يَرْضَاهُ صَاحِبُهُ لِنَفْسِهِ وَ يَكْرَهُهُ»

۴- جایگاه حق سلامت در سیره تأمین اجتماعی علوی

حق بر سلامت به مفهوم عام آن، در معنای حفظ حیات و بهره‌گیری شایسته از زندگی و عمران و آبادانی زمین، در سیره امام علی (ع) از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و بر این اساس نه تنها برای سلامت انسان و جامعه او، بلکه برای ارتقا و پیشگیری از هدررفتن و زائل شدن آن نیز مقررات ویژه‌ای را وضع کرده است که رعایت آن‌ها سبب محفوظماندن در برابر بیماری‌های جسم و روان خواهد شد که در مطالب پیش‌رفته بدان اشاره گردید، اما آنچه در این پژوهش از جایگاه حق سلامت در سیره تأمین اجتماعی علوی بیشتر مورد تأکید قرار می‌گیرد، مفهومی است که ارتباط نزدیک‌تری با مفهوم خاص تأمین اجتماعی دارد و آن شامل وجوب درمان و حمایت‌های سلامتی و درمانی از افراد آسیب‌پذیر است. بنابراین طبق سیره امام علی (ع)، ذیلاً جایگاه وجوب درمان و حمایت از سلامت گروه‌های آسیب‌پذیر مورد تبیین و تحلیل قرار می‌گیرد.

۴-۱- وجوب درمان

سیره امام علی (ع) در قبال سلامت و تندرستی بر پیشگیری استوار است تا درمان و این مهم را در سیاست‌گذاری حکومت علوی می‌توان مشاهده نمود، لذا ملاحظه می‌شود که مبارزه با نادانی جزء اساسی‌ترین برنامه‌های پیشگیری آن حضرت است. اولویت انجام این مهم بدان سبب است که امام، به صراحت نادانی را، ریشه بیماری‌ها و منبع و معدن آن می‌داند. از سوی دیگر، امام حکومت را به آگاهی‌بخشیدن به مردم موظف می‌کند و این را از حقوق شهروندان بر حکومت می‌داند و در جای دیگر، منظور خویش از این تعلیم تفسیر می‌کند: «بر امام و حاکم لازم است که معیارهای اسلامی و ایمان را به مردم تحت سرپرستی خویش بیاموزند» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۰: ۳۱). از سوی دیگر ایشان، متفکران را به نشر دانش خویش و کوشش در جهت تعلیم مردم و یکایک آحاد جامعه را به دانش‌آموزی و کسب اطلاعات لازم سفارش می‌کند و آن را فریضه‌ای بزرگ می‌شمارد: «یا دانا باش یا جوینده دانایی و جز این دو مباح که نابود خواهی شد» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۰: ۳۱).

در هنگام بیماری، برخلاف پندار برخی افراد سطحی‌نگر که به بهانه قدر و قضای الهی با هرگونه درمان و مراجعه به پزشک مخالفت می‌کنند و بر این باورند که باید در برابر بلا یا (بیماری‌ها) صابر بود و به هیچ‌وجه روا نیست به درمان و پزشک مراجعه نمود، امیر مؤمنان (ع) در نامه خود به مالک اشتر، یکی از وظایف حاکم اسلامی را رسیدگی به افراد رنجور و ناتوان می‌داند که در اثر بیماری از پا افتاده و زمین‌گیر شده‌اند: «اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ، مِنَ الْمَسَاكِينِ وَالْمُحْتَاجِينَ وَأَهْلِ الْبُؤْسَى وَالزُّنُنِ؛ از خدا بترس درباره زبردستان بیچاره و تهیدستان نیازمند و افراد گرفتار و بیمار» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). بنابراین در حکم حکومتی امام (ع) به‌نحو صریح به رسیدگی به احوال افراد بیمار اشاره گردیده که می‌توان مهم‌ترین شئون آن را تأمین امکانات درمانی، جهت مراجعه افراد بیمار به پزشک دانست.

در زمینه وجوب درمان و مراجعه به پزشک، ذکر شده است که: «به جهت معالجه زخم امیرالمؤمنین، اطبای کوفه را جمع کردند و عالم‌تر آنان در عمل جراحی شخصی بود که او را اثر بن عمرو می‌گفتند» (قمی کاشانی، ۱۳۷۹: ۴۳۲/۱).

۴-۲- سلامت گروه‌های آسیب‌پذیر

۴-۲-۱- سالمندان

رعایت امنیت و گسترش میزان عدالت میان شهروندان و تمام کسانی که تحت زعامت حکومتند، جزء وظایف کشورداری می‌باشد، از جمله این وظایف رسیدگی سالمندان جامعه است. در سیره علوی بر حکومت اسلامی واجب است که مسائل و نیازهای معنوی و مادی سالمندان را تأمین نماید و کرامت ایشان را حراست کند و نگذارد که هیچ کسی حقوق آنان را پایمال کند و به آنان بی‌احترامی نماید. برای کمک به سالمندان لازم است به‌نحو کافی تغذیه و لباس، مسکن و اسباب معالجه‌شان در صورت بیماری فراهم شود و در مجموع نسبت به رعایت حالشان هیچ کوتاهی نشود. در این خصوص امیر مؤمنان (ع) در بخشی از نامه خود به مالک اشتر، یکی از وظایف حاکم اسلامی را رسیدگی به احوال سالمند می‌شمرد: «وَتَعَهَّدْ أَهْلًا... وَ دَوَى الرَّقَّةَ فِي السَّنِّ مِمَّنْ لَأَحِيلَهُ لَهُ وَلَا يُنْصَبُ لِلْمَسْأَلَةِ نَفْسَةً؛ از پیران سالخورده که راه چاره‌ای ندارند و دست نیاز برنمی‌دارند، پیوسته دلجویی کن که مسؤولیتی سنگین بر دوش

هستند (بیگی، ۱۳۸۴: ۱۷). بنابراین کودکان بیش از دیگران نیاز به محیطی امن برای رشد و شکوفایی دارند و باید در شرایط بحرانی در شمار نخستین کسانی باشند که از حمایت و امداد برخوردار می‌گردند، بدین‌سان در سیره عدالت‌محور امام علی (ع) که عدالتی حقوق‌مدار است، بر پایه آزادی، برابری، مصلحت‌اندیشی و احترام به کرامت ذاتی فارغ از هرگونه خشونت و آزار و اذیت، ضرورت اعمال حق سلامت کودکان همچون مراقبت‌های بهداشتی و درمانی به‌نحو همه‌جانبه نمود می‌یابد، به‌گونه‌ای که امام علی (ع) زیباترین لباس را سلامت و شیرین‌ترین نعمت را عافیت معرفی فرموده است، لکن کودکان به‌عنوان جزئی از جامعه بشری، ظرفیت و ظرفیت وجودی‌شان اقتضا می‌کند که دستیابی به این حق، برایشان تسهیل شود، زیرا در صورت برخورداری نامطلوب از بهداشت، همچنین خدمات رفاهی، تغذیه مناسب، امنیت و آرامش روحی و روانی به‌نوعی شالوده حیاتشان در معرض تزلزل و فروپاشی قرار می‌گیرد (جوادی‌پور، ۱۳۹۷: ۲۴). بر این اساس می‌توان بخشی از آنچه را که تحت عنوان حقوق کودکان از آن یاد می‌کنیم، در عبارات ذیل یافت: حق بهره‌مندی از حیات شایسته، حق داشتن نام شایسته و شناخت نسب واقعی خود، حق بهره‌مندی از سلامت و تغذیه مناسب در دوران بارداری مادر، حق کودک در برخورداری از تغذیه سالم و کافی، پوشاک مناسب و حق مصونیت از بهره‌کشی جسمی، جنسی و اقتصادی.

۵- سیاست جنایی پیشگیرانه امام علی (ع)

در سیاست جنایی اسلام که مبتنی بر کرامت ذاتی انسان است، در مواقعی که نقض هنجار از سوی تابعین حقوق کیفری صورت می‌گیرد، بعد از اعمال رفتارهای پیشگیرانه، قانون به‌عنوان آخرین راه حل مورد توجه و عمل قرار می‌گیرد (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۲۳). پیشگیری غیرکیفری عبارت است از توسل به اقدام‌های غیرسرکوبگرانه و غیرقهرآمیز که واجد ماهیت اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، وضعی و آموزشی هستند و به‌منظور جامعه‌پذیرشدن و قانونمندساختن افراد و حفاظت از آماج‌های جرم، جهت ممانعت از تحقق آن‌ها در جامعه صورت می‌پذیرد. بنابراین باتوجه به هزینه‌های جرم در حوزه سلامت درصد افزایش جرایم ناشی از اقدامات سرکوبگرانه، پیشگیری

زمامداران است» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). در این خصوص دلجویی اعم از فراهم‌نمودن امکانات مادی (من جمله تأمین نیازهای اولیه همچون تغذیه، لباس، مسکن و پزشکی) و روانی می‌باشد.

۴-۲-۲- زنان

عوامل گوناگونی بر سلامت مؤثر هستند که در زنان و مردان مشترکند، اما از این نظر که زنان علاوه بر سلامت خود عهده‌دار سلامت و بهداشت خانواده و به‌ویژه فرزندی که متولد می‌شوند نیز هستند، لذا تأمین سلامت زنان علاوه بر تأمین سلامت نیمی از جامعه، سبب حفظ و ارتقای سلامت خانواده و درنهایت سلامت کل جامعه می‌گردد. از این‌رو در سیره علوی پرداختن به سلامت زنان اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. امیرالمؤمنین علی (ع) که تمام تلاشش بازگرداندن جامعه به سنت نبوی بود، همواره بر رعایت سلامت جسمی و روانی زنان تأکید داشت و هنگام اعزام لشکریان خود و در دستوراتش خطاب به آن‌ها می‌فرمود: «زنان را سخن زشت مگوئید و آزار نرسانید، حتی اگر بزرگان شما را سب کنند یا نوامیس شما را دشنام دهند» (نهج‌البلاغه، نامه ۱۴). در این سخن امیرالمؤمنین علی (ع) سپاهیان خود را نه تنها از آزار جسمانی به زنان نهی کرده، بلکه از دشنام‌دادن و بدگویی به آنان نیز حتی به‌عنوان مقابله به مثل منع کرده‌اند. همچنین امام علی (ع) سپاهیان خود را از تعرض به زنان بصره که حامیان اصلی جنگ جمل بودند، بازداشتند و دستور دادند کسی متعرض آنان نشود (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۹۵/۱۵).

بنابراین از جمله مصادیق حق بر سلامت زنان در سیره علوی عبارتست از: ۱- معاشرت و رفتار مشروع مرد با زن؛ ۲- کرامت زن؛ ۳- تأمین حریم سلامت جسمانی و روانی زن؛ ۴- دادگری نسبت به دعاوی زنان در مقابله با تعرض به سلامت جسمی و روانی آنان.

۴-۲-۳- کودکان

جامعه پیشرفته بر پایه سازندگی و نیز براساس عدالت، آزادی و شناخت واقعی حقوق انسان بنیان نهاده می‌شود. اولین عامل موفقیت، توسعه و شکوفایی جامعه پیشرفته، تربیت و پرورش نونهالانی است که سازندگان واقعی فردای آن جامعه

نامه‌های خود، کارگزاران را به تقوا و ایمان به خداوند کریم دعوت می‌نمایند، از سست‌بودن عقاید مردم زمانه شکوه می‌نمایند و می‌فرمایند: «با شبهه‌های دروغ و هوس‌های غفلت‌زاه، حرام خدا را حلال شمارند و شراب را نبیذ نام گذارند و حلال کنند و ربا را عنوان خرید و فروش دهند، رشوه را هدیه خوانند» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۵). از سخنان حضرت (ع) به‌خوبی روشن می‌شود که وقتی ایمان و تقوا به سستی گراید، انسان به‌دنبال طفره‌روی و توجیه برآمده و در نتیجه دست به ارتکاب جرم می‌زند. بنابراین اعتقاد به توحید و تقوا؛ اولاً موجب قناعت وجدانی کارگزاران حوزه سلامت بوده و در رعایت موازین علمی و پزشکی و هر نوع قصور در زمینه درمان بیمار می‌گردد؛ ثانیاً قناعت اقتصادی ایشان را به ارمغان می‌آورد و بر این اساس آنان هر نوع درآمدی را که خارج از عرف صحیح و مقرر، نامشروع دانسته و با آن مقابله می‌نمایند.

اخلاق فردی پزشکی همانند یک نظام نظارت‌کننده قوی درونی، در برابر قانون که نظارت‌کننده بیرونی است، عمل می‌کند. همچنین می‌توان آن را به‌مثابه نوعی نظارت‌کننده غیررسمی که به‌مراتب قوی‌تر و کارآمدتر از قانون است، به‌شمار آورد. در نقطه مقابل، حاکمیت رذائل اخلاقی و عدم وجدان اخلاقی، عامل بسیاری از بزهکاری‌های کوچک و بزرگ به‌شمار می‌آید. از نظر امام علی (ع) «اگر به خدا و قیامت اعتقاد و ترسی نباشد، باز هم لازم است آدمیان به اخلاق درست روی آورند، زیرا این امر مایه رستگاری و رهایی آن‌هاست» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۱: ۵۰۴). از این جهت، ایشان توجه به خودسازی و حسابرسی نفس را سبب سلامت فرد و جامعه دانسته‌اند (صالحی و صادقی‌راد، ۱۳۹۰: ۱۳). بنابراین سیره امام علی (ع) علاوه‌بر این‌که رذائل و ناهنجاری‌ها و درنهایت بزهکاری‌ها را نشانه می‌رود، با پرورش محسنات اخلاقی در انسان‌ها، مانع از آن می‌شود که خیزش به‌سمت رذائل صورت گیرد.

براساس آنچه اشاره شد، مؤلفه‌های پیشگیری اجتماعی در سیره امام علی (ع) آن دسته از عواملی هستند که نسبت به جنبه فردی غلبه داشته و از طریق ارتباط فرد با حاکمیت

در این زمینه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و هرچه در زمینه پیشگیری از جرم هزینه شود، بیهوده و گزاف نخواهد بود (فتحی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۴) و هدف از طرح بحث اشاره به این مهم است که به رسمیت‌شناختن و اهتمام به حمایت از «حق بر سلامت» موجب می‌شود افراد از ارتکاب رفتارهایی که تعرض به حق بر سلامت عمومی باشد، اجتناب نمایند (حق‌شناس آدرمنابادی، ۱۳۹۷: ۴۳)، البته امروزه سیاست جنایی ایران درخصوص جرایم حوزه پزشکی با تعارض و سردرگمی در سه حوزه قانونی و قضایی و اجرایی مشاهده می‌شود و نتوانسته به رسالت پیشگیرانه، اصلاحی و بازپرورانه خود، تحقق عینی بخشد (نجفی توانا و ملیکی، ۱۳۹۰: ۳۱)، بدین‌صورت مبحث نخست پیشگیری اجتماعی و مبحث دوم پیشگیری وضعی مورد تبیین و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱-۵- پیشگیری اجتماعی

در سیره امام علی (ع) پیشگیری اجتماعی درواقع یکی از ابزارهایی است که دولت‌مردان برای ایجاد عدالت و تعادل در جامعه سلامت مورد توجه قرار می‌دهند. حضرت معتقدند در جامعه طبقات مختلف اجتماعی وجود دارد و وظیفه حاکم عادل ایجاد عدالت اجتماعی و ایجاد هماهنگی و تعادل بین این طبقات است (کارخانه و موسیوند، ۱۳۹۵: ۸۳).

مؤلفه‌های پیشگیری اجتماعی در قبال جرایم حوزه سلامت در سیره امام علی (ع) در بعد فردی، آن بخش از عناصری می‌باشند که قائم به شخص هستند و با روابط او با جامعه ارتباط کمتری دارند. در سیره امام علی (ع) مهم‌ترین مؤلفه‌های فردی عبارتند از: اعتقاد به توحید و تقوا و اخلاق فردی پزشکی.

ایمان به خدا و یاد او و اعتقاد به حضور او در همه جا و همه حال و این باور که همه ما در محضر خدا هستیم، از اساسی‌ترین اهرم‌های بازدارنده از جرم (گناه) است، نقشی که این عقیده در واپایش انسان و سرکوب طغیان غرایز حیوانی دارد، هیچ چیز دیگر چنین اثر و نقشی را ندارد. قدرت ایمان به خدا و یاد او، در ریشه‌کن‌نمودن جرم، از همه نیروها تأثیرش بیشتر است. امام (ع)، ضمن این‌که در فرمان‌ها و

راهبرد آگاهی‌بخشی، نقش عمده‌ای بر بزهکاران بالقوه دارد، بدین معنا که اثربخشی آن بر «وجدان» بزهکار بالقوه ظهور می‌یابد، به گونه‌ای که با آگاه‌سازی او از بایدها و نبایدهای اخلاقی و تأکید بر اخلاقیات به وی در تصمیم‌گیری میان خوب و بد کمک می‌کند و او را از ارتکاب جرم منصرف می‌گرداند. افزایش سطح آگاهی، مسؤلیت‌پذیری فرد را بالا می‌برد و او را از پیامدهای نقض رفتارهای مورد انتظار مطلع می‌نماید و از همه مهم‌تر موجب بیدارکردن حس حسابگری در او می‌گردد. چنانکه او را در مقام حسابگری و سنجش میان سود و زیان عمل خود قرار می‌دهد (کلاتتری و نوری، ۱۳۹۶: ۹۲).

در سیره امام (ع)، مبارزه با نادانی جزء اساسی‌ترین برنامه‌های پیشگیری از جرایم حوزه پزشکی است. اولویت انجام این مهم بدان سبب است که حضرت، نادانی را به‌صراحت، ریشه هر بدی و منبع و معدن آن می‌داند (تیمی آمدی، ۱۳۹۰: ۶۵۸ و ۸۱۹).

۵-۲- پیشگیری وضعی

اقدام‌های پیشگیرانه وضعی ناظر به اوضاع و احوال و شرایطی است که مجرم را در آستانه ارتکاب جرم قرار می‌دهند. این اوضاع و احوال، فرآیند گذار از اندیشه به‌عمل مجرمانه را تحریک یا تسهیل می‌نماید و نقش تعیین‌کننده‌ای در آن ایفا می‌کند (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۳: ۵۸۰). بنابراین در پیشگیری وضعی، بسترهای محیطی و موقعیتی وقوع بزهکاری، دستکاری و بازطراحی می‌شود تا شرایط فیزیکی و پیرامونی پدیده‌ها، عاری از جرم شود (صادقی و مرادی، ۱۴۰۰: ۲۰۵).

جلوه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه با رویکرد وضعی در سیره امام علی (ع) با نگاهی بر نهج‌البلاغه به‌نحو رسمی و غیررسمی صورت می‌پذیرفته است. در سیره امام (ع) به‌عنوان حاکم جامعه، نظارت رسمی بر رفتار و عملکرد افراد از طریق بازرسان معتمد انجام می‌پذیرد. این امر در یک تقسیم‌بندی کلی به دو نوع «نظارت قبل از سپردن مسؤلیت» و «نظارت مستمر در حین مسؤلیت» کارگزاران تقسیم می‌شود که به چند مورد اشاره می‌گردد: امیرالمؤمنین (ع) در خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «کارگزاران حکومتی‌ات را ابتدا بیازما و سپس

محقق می‌گردند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: امر به معروف و نهی از منکر و آگاهی‌دهی حاکمیت به مردم در جهت پیشگیری از جرایم حوزه سلامت.

فریضه امر به معروف و نهی از منکر در دین اسلام، به دلیل اهمیت فردی و اجتماعی آن از فروعات دین محسوب می‌شود تا آنجا که ترک این واجب الهی، می‌تواند نتایج زیان‌باری در جامعه به‌وجود آورد. از این رو امام علی (ع) اجرای این دستور الهی را عامل سعادت اجتماع و ترک آن را موجب تباهی آن دانسته و اهمیت و ضرورت اجرای این فریضه الهی در جامعه اسلامی تأکید کرده و به مردم از عواقب وخیم ترک آن هشدار داده‌اند. از نظر امام علی (ع) انجام‌دادن این فریضه اجتماعی موجب اصلاح جامعه می‌شود. ایشان در این باره می‌فرمایند: «خداوند متعال فرمان‌دادن به کارهای پسندیده را برای اصلاح عوام و سوق‌دادن آن‌ها به راه رستگاری و سعادت واجب کرد. همین‌طور نهی از منکر و بازداشتن از کارهای ناپسند را واجب فرمود تا از کارهای ناشایست و ارتکاب معاصی کم‌خردان جلوگیری شود.» در جای دیگری آورده‌اند: «خداوند امر به معروف را برای اصلاح کار عموم مردم و نهی از منکر را برای بازداشتن مهم‌ترین نتایج انجام‌دادن فریضه امر به معروف و نهی از منکر در پیشگیری از جرایم مربوط به حوزه سلامت، ارتقای سطح برخورد اخلاقی و رعایت موازین پزشکی توسط عوامل درمان می‌باشد. چنانکه امام (ع) خطاب به فرزندش امام مجتبی (ع) ضمن تأکید بر آثار این رفتار پسندیده می‌فرماید: «أُمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ تَكُنُّ مِنْ أَهْلِهِ؛ فرزندم! همواره به معروف و خوبی‌ها امر و سفارش کن تا خود نیز اهل آن باشی» (نهج‌البلاغه، نامه ۳۱).

ترک امر به معروف و نهی از منکر رفته‌رفته انسان را نسبت به دستورات الهی سست و بی‌اعتقاد خواهد ساخت. هر فرد پزشک و غیر آن، زمانی که ببیند پزشکان دیگر احکام الهی را زیر پا می‌گذارند و آزادانه محرمات الهی را که موجب ضرر به دیگران می‌گردد، مرتکب می‌شوند و نسبت به این رفتار بی‌تفاوت باشد، موجب شیوع رفتارهای هنجارشکنانه در جامعه پزشکی می‌گردد.

مردم و از نجوای آنان که آهسته سخن می‌گویند و از آنچه که در فکرها به واسطه گمان خطور می‌کند، آگاهی دارد» (نهج‌البلاغه، خطبه ۹۱).

امیرالمؤمنین علی (ع) در زمینه عوامل محرک و جرم‌زا، بیانات متعددی دارند، از جمله این‌که در مذمت اهل بصره به‌خاطر دنبال‌روی ایشان از جاه‌طلبان سیاسی می‌فرماید: «شما خلق و خویتان همه فرومایگی و پیمان‌هایتان گسستگی و دینتان دورویی است. آن کسی که در میان شما باشد، گرفتار گناه و آن کسی که از شما دوری گزیند، مشمول آموزش پروردگار می‌شود» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۳).

قابل ذکر است که برخی اقدامات تأمینی که در راستای رفع حالت خطرناک مجرمین در حوزه سلامت اعمال می‌شود، در سیره عملی امام علی (ع) قابل مشاهده است، ارجله این‌که ایشان هنگامی که میان جمع یا قومی، مفسدی را می‌یافت، وی را با هدف دفع آزار و شرارتش حبس می‌کرد و نیز در سخنی می‌فرماید: «بر امام لازم است دانشمندان فاسق، پزشکان جاهل و کرایه‌کنندگان مفلس را زندانی کند» (میرخلیلی، ۱۳۸۵: ۱۹۳).

نتیجه‌گیری

حق سلامت اصلی مهم در کرامت انسانی است. از آنجایی که سلامت و تأمین آن مقدمه‌ای لازم برای حفظ حیات و شکوفایی عمر و بهره‌گیری شایسته از زندگانی، عمران و آبادانی زمین و نیز عاملی مهم و حیاتی در زمینه رفاه و تأمین اجتماعی است، در آیین اسلام و سیره علوی از اهمیت موضوعیت خاصی برخوردار است. از آنجایی که حیات انسان و حفظ آن از اهمیت والایی برخوردار بوده، با نگاهی در نظام آفرینش نیز درمی‌یابیم که خلقت انسان و رسیدن به کمال مقصود نهایی آفرینش این جهان است.

لذا ملاحظه می‌گردد اسلام حق سلامت را با پایه‌ریزی مفهوم «حفظ الصحه»، «طب پیشگیری» و مفاهیمی از این قبیل، به رسمیت شناخته و امام علی (ع) نیز براساس این رویکرد خواهان تأسیس جامعه‌ای شایسته و مطلوب است که مبنایش بر تأمین نیازهای اساسی افراد بنا نهاده شده تا بدین‌وسیله سلامتی جسم و جان ایشان در جامعه تضمین گردد.

به‌کار گیر و در نحوه انتخاب آنان با دیگران مشورت کن» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳) و امام در ادامه تذکر می‌دهند: «رفتار کارگزاران را بررسی کن و جاسوسانی راستگو و وفایشه بر آنان بگمار که مراقبت و بازرسی پنهانی تو از کار آنان، سبب امانت‌داری و مهربانی با رعیت خواهد بود و از همکاران نزدیکت سخت مراقبت کن و اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش جاسوسان تو هم آن خیانت را تأیید کرد، به همین مقدار گواهی قناعت کرده او را کیفر کن» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳).

امام علی (ع) نظارت نامحسوس و گزارش‌های مردمی را نیز در امر نظارت بر عملکرد کارگزاران ملاک قرار می‌دادند. این گزارش‌ها به‌صورت‌های حضوری، بیت‌القصص (قضای مظالم)^۱ تحقق می‌یافت. نمونه‌ای از گزارش حضوری، گزارش سوده همدانی بود که موجب برکناری یکی از کارگزاران حضرت گردید. حضرت پس از این گزارش در نامه‌ای به کارگزار خود چنین نوشتند: «وزن و پیمان را تمام و کمال بدهید، در روی زمین فساد نکنید و ظلم را در جهان رواج ندهید». سپس خطاب به کارگزار خود نوشتند: «آنچه را که از بیت‌المال در دست توست، حفظ کن تا آن کس که اموال را از تو تحویل می‌گیرد، بر تو وارد شود» (طباطبایی ندوشن و میرخلیلی، ۱۳۹۵: ۷۱). بنابراین در زمینه انتخاب کارگزاران حوزه سلامت نه‌تنها باید قبل از به‌کارگیری از جهت تخصص و اخلاق‌مداری و امانت‌داری مورد آزمون قرار گیرند، بلکه پس از به‌کارگیری نیز باید نسبت به عملکرد ایشان نظارت نامحسوس داشت که این امر ضامن سلامتی جامعه است.

در ذیل بخشی از نظارت‌های رسمی که امیرالمؤمنین علی (ع) در کلامشان و در ارتباط با کنترل خود افراد نسبت به عملکردشان قبل از این‌که مورد نظارت قرار بگیرند، مورد توجه قرار داده‌اند، اشاره می‌گردد: «خداوند نسبت به تمام اسرار نهنان، آگاه و از باطن همه باخبر است و به همه چیز احاطه دارد» (نهج‌البلاغه، خطبه ۸۶) و همچنین «خداوند از اسرار پنهانی

^۱ - امیر مؤمنان حضرت علی (ع) جایگاهی به‌نام بیت‌القصص (قضای مظالم) تأسیس کرده بود تا مردم و مظلومان و هر که مسأله‌ای دارد و از طرح آن به‌صورت رویارویی ناتوان است، دادخواهی خود را بنویسد و در آنجا قرار دهد تا علی (ع) از آن مطلع شود، امام (ع) خود در میان مردم این مطلب را اعلام می‌کرد تا آنان مشکلات خود را به‌صورت مکتوب اعلام کنند.

ملاحظات اخلاقی: در این پژوهش تمامی ملاحظات اخلاقی رعایت گردیده است.

تعارض منافع: نگارش این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافی بوده است.

سهم نویسندگان: این پژوهش، توسط نویسنده نخست نگارش یافته و توسط سایر نویسندگان نظارت شده است.

تشکر و قدردانی: لازم است از تمام کسانی که در تدوین این مقاله ما را یاری رسانده‌اند، قدردانی نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش بدون تأمین مالی انجام گرفته است.

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی و عربی

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۸۸). «رویکردهای موسع و مضیق پیشگیری و آثار آن». *فصلنامه آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۲(۳۷): ۵۲-۳۷.
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۹۶). *جرم‌شناسی پیشگیری*. جلد اول، تهران: انتشارات میزان.
- ابن بابویه قمی، محمد (۱۴۰۳). *الخصال*. تصحیح علی‌اکبر فغرای، چاپ دوم، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- اسماعیلی، مصطفی؛ فانی، مهدی و کرمخانی، مرضیه (۱۳۹۵). «ساختار مفهومی سلامت معنوی در منابع اسلامی (قرآن و نهج البلاغه)». *مجله پژوهش در دین و سلامت*، ۱(۳): ۹۱-۱۰۱.
- اکران، طیبه و گلی، مهرناز (۱۳۹۶). «سبک تغذیه در سلامت انسان از دیدگاه آیات و روایات». *فصلنامه مطالعات قرآنی*، ۸(۳۲): ۱۵۹-۱۷۶.
- بسطام، عبدالله و بسطام، حسین (۱۴۱۱). *طب ائمه (ع)*. قم: انتشارات رضی.

مهم‌ترین مؤلفه‌های سیاست جنایی پیشگیرانه اجتماعی در سیره امام علی (ع) در مقابله با جرایم حوزه سلامت در بعد فردی عبارتند از: اعتقاد به توحید و نیز رعایت اخلاق‌مداری و تقوا که مؤثر در پیشگیری از جرم می‌باشند و در بعد حاکمیتی نیز می‌توان به امر به معروف و نهی از منکر و آگاهی‌دهی حاکمیت به مردم در جهت پیشگیری از جرم اشاره نمود. متون منعکس‌کننده سخنان و سیره امام (ع) بیانگر آن است که ایشان به موضوع پیشگیری وضعی از جرم به‌نحو شایسته‌ای توجه نموده است که از جمله جلوه‌های آن می‌توان به نظارت قبل از سپردن مسؤلیت به کارگزاران سلامت و نظارت مستمر برایشان در حین مسؤلیت و همچنین اقدامات تأمینی در این ارتباط اشاره نمود.

در خاتمه پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه می‌گردد: ۱- ترسیم مختصات نقشه راه براساس سیره امام علی (ع) جهت تدوین الگوی اسلامی - علوی در زمینه حق سلامت و ارائه جهان‌بینی توحیدی با اهتمام ویژه در پیشگیری و تبیین شیوه صحیح رفتار متقابل انسان‌ها که برای اجرای این اصول لازم است سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان کشور تدابیر لازم را در جهت تصویب و اجرای برنامه‌های راهبردی در حوزه حق سلامت براساس رویکرد و سیره علوی در جامعه فراهم نمایند، از جمله این نهادها و اشخاص حقوقی مؤثر در زمینه حق سلامت می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: رؤسای قوای سه‌گانه، نهادهای پژوهشی حوزه حقوق کیفری، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

۲- بهره‌گیری از نهادهای ذی‌صلاح و تصمیم‌ساز در امور آموزش، از قبیل وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دخیل، حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها از طریق آگاهی و بصیرت‌افزایی اساتید و دانشجویان و نیز تدوین کتب آموزشی برای توسعه، ترویج و جاری‌سازی فرهنگ حق سلامت بر مبنای سیره امام علی (ع).

۳- ارائه ساختار و سازوکار لازم برای اشاعه فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در اجتماع که مشارکت همگانی را در امر پیشگیری از جرایم پزشکی تحقق بخشد.

- بیگی، جمال (۱۳۸۴). *بزه‌دیدگی اطفال در حقوق ایران*. تهران: انتشارات میزان.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶). *غررالحکم و دررالکلم*. جلد ششم، شرح جمال‌الدین خوانساری، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۹۰). *غررالحکم و دررالکلم*. ترجمه لطیف راشدی و سعید راشدی، قم: پیام علمدار.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۹۸۷). *تصنیف غررالحکم و دررالکلم*. قم: مکتب‌الدعایه الاسلامیه.
- جاوید، احسان و نیاورانی، صابر (۱۳۹۲). «قلمرو حق سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر». *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، ۱۵(۴۱): ۴۷-۷۰.
- جرجانی، اسماعیل (۱۳۸۰). *ذخیره خوارزمشاهی (کتاب اول و دوم)*. تصحیح محمدرضا محرزی، تهران: فرهنگستان علوم پزشکی ایران.
- جعفری، رضا؛ کریمی، محمود و رشیدزاده، فتح‌الله (۱۳۹۵). «الگوی تکریم مردم در تعامل سیاسی از منظر نهج‌البلاغه». *فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه*، ۱۴(۴۸): ۵۹-۸۶.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۶). *ترجمه و تفسیر نهج‌البلاغه*. جلد ششم، چاپ دوم، تهران: نشر دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جمالی، امین (۱۳۹۴). *آثار اسلامیت و جمهوریت بر الگوی سیاست جنایی اسلام*. به راهنمایی حسین غلامی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- جوادپور، مریم (۱۳۹۷). «جستاری بر سازوکارهای حمایت از حق سلامت کودکان اقلیت در مکتب شهروندی امام علی (ع)». *مجله مطالعات اسلامی*، ۲(۳): ۲۳-۳۸.
- حر عاملی، محمد (۱۴۱۴). *وسائل الشیعه*. جلد پانزدهم، چاپ دوم، قم: مؤسسه آل‌البیت.
- حرانی، حسن (بی‌تا). *تحف العقول عن آل الرسول (ع)*. تهران: دارالکتب اسلامیه.
- حسینی، سیدمحمد (۱۳۸۳). *سیاست جنایی اسلام و جمهوری اسلامی ایران*. تهران: انتشارات سمت.
- حق‌شناس آدرمنابادی، محمدرضا (۱۳۹۷). *سیاست جنایی ایران در قبال جرائم بهداشت عمومی آب*. رساله دکترا، به راهنمایی محمدعلی اردبیلی و سیدابوالقاسم نقیبی، تهران: دانشگاه شهید مطهری (ره).
- دلماس مارتی، میری (۱۳۹۵). *نظام‌های بزرگ سیاست جنایی*. ترجمه علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: انتشارات میزان.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. جلد سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲). *مفردات ألفاظ القرآن*. بیروت: دار القلم.
- رشاد، علی‌اکبر (۱۳۸۰). *دانشنامه امام علی (ع)*. قم: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- صادقی، ولی‌اله و مرادی، حسن (۱۴۰۰). «پاسخ‌های سیاست جنایی ایران در برابر نقض مقررات ناظر به ویروس کرونا». *فصلنامه حقوق کیفری*، ۱۰(۳۹): ۱۹۵-۲۳۴.
- صالحی، جواد و صادقی‌راد، الهام (۱۳۹۰). «آموزه‌های اسلامی؛ دریچه‌ای به سوی پیشگیری اجتماعی از وقوع جرم». *ماهنامه مهندسی فرهنگی*، ۶(۶۱): ۱۰-۲۰.
- طباطبایی ندوشن، سیدروح‌الله و میرجلیلی، علی‌محمد (۱۳۹۵). «تأثیرپذیری امام خمینی (ع) از الگوی نظارتی امام علی (ع) بر کارگزاران». *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، ۵(۲): ۶۱-۷۹.
- عمید، حسن (۱۳۸۶). *فرهنگ فارسی عمید*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- غفاری، فرزانه (۱۳۹۳). «تغذیه سالم از نگاه قرآن». *دانشگاه علوم پزشکی زنجان*، ۲۲(۹۰): ۹۷-۱۰۹.

- فتحی، سمانه؛ دلشاد تهرانی، مصطفی و ابوالمعالی الحسینی، سیدوحید (۱۳۹۴). «لوازم پیشگیری از جرم از منظر امام علی (ع)». نشریه کتاب و سنت دانشگاه قرآن و حدیث، ۷: ۵۳-۷۲.
- قمی کاشانی، عباس (۱۳۷۹). *منتهی الآمال فی تواریح النبی والآل*. قم: دلیل ما.
- قیاسی، جلال‌الدین (۱۳۸۵). *مبانی سیاست جنایی حکومت اسلامی*. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- کارخانه، جواد و موسیوند، جواد (۱۳۹۵). «بررسی رویکرد کنترل اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)». *مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه*، ۲(۱): ۷۴-۸۶.
- کلانتری، کیومرث و نوری، فاطمه (۱۳۹۶). «عدالت محاسبه‌گر در نهج‌البلاغه». *فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه*، ۵(۱۸): ۷۷-۹۷.
- کلینی، محمد (۱۳۶۲). *الکافی*. تهران: انتشارات اسلامیة.
- کوشا، جعفر و قربانی قلجلو، مهدی (۱۳۹۷). «سیاست جنایی ایران در قبال رفتارهای ناقض امنیت غذایی». *مجله حقوقی دادگستری*، ۸۲(۱۰۲): ۱۲۹-۱۶۰.
- لازرژ، کریستین (۱۳۹۰). *درآمدی بر سیاست جنایی*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: انتشارات میزان.
- لیثی‌الواسطی، علی (۱۳۷۶). *عیون الحکم و المواعظ*. تحقیق حسین الحسنی البیرجندی، قم: دار الحدیث.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۳). *بحار الانوار*. تهران: انتشارات اسلامیة.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۱). *میزان الحکمه*. قم: دار الحدیث.
- مردانی، مهدی (۱۳۹۸). «بازپژوهی مفهوم «سیره» در مطالعات شیعه». *عیار پژوهش در علوم انسانی*، ۱۰(۲): ۸۵-۱۰۲.
- مستغفری، ابوالعباس (۱۳۸۱). *طب النبی (ص) و طب الصادق (ع)*. قم: انتشارات مؤمنین.
- معین، محمد (۱۳۷۷). *فرهنگ فارسی*. جلد اول، چاپ دوازدهم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- میرخلیلی، سیدمحمود (۱۳۸۵). *پیشگیری وضعی از بزهکاری: با نگاه به سیاست جنایی اسلام*. رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، به راهنمایی محمد حسینی، تهران: دانشگاه تهران.
- نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین (۱۳۸۳). *علوم جنایی: مجموعه مقالات در تجلیل از دکتر محمد آشوری*. تهران: انتشارات سمت.
- نجفی توانا، علی و میلکی، ایوب (۱۳۹۰). «رویکرد سیاست جنایی ایران در قبال جرایم پزشکی». *فصلنامه حقوق پزشکی*، ۵(۱۷): ۱۳-۴۳.